

рассказ о двух известных в 30-40-е годы XIX века витебских «гуторниках» – Пилипе Смуром и Власе. Мемуарист приводит несколько «гутарак», в том числе и «Rodowod Bialoruski» [3, 139-144].

Пан Топальский, знахарь и народный доктор (лекарь), – это герой следующей главки воспоминаний Максимилиана Маркса [3, 144-147].

Мемуарист из Витебска не мог не вспомнить и написать о своих земляках – любителях народной речи. В числе самых ярких энтузиастов белорусского языка и культуры того времени М.Маркс называет Эмилию Плятер. Не обходит вниманием мемуарист и таких представителей фольклористики и литературы, как Тадеуш Лада-Заблоцкий, Станислав Маркиянович (Markianowicz). В этом же разделе М.Маркс пишет о большом интересе, с которым восприняли витебские любители белорусского слова «Энеиду навыворот». Завершают этот раздел мемуаров несколько фрагментов из народных песен [3, 147- 151].

Главка, посвященная белорусам в Вильно, отличается от аналогичного описания в «Записках старика» несколько большим количеством имен и фамилий деятелей белорусской и польской культуры: Адам Мицкевич, Ян Чечот, Винцент Марцинкевич (Дунин – Марцинкевич. – В.Г.) [3, 151]. С особой теплотой пишет мемуарист о Кастусе Калиновском, называя его большим любителем и тружеником языка белорусского. Здесь же, в мемуарах, опубликовано 6 строк из единственного стихотворения Калиновского [3, 151].

Заключительный раздел воспоминаний описывает Москву 1835 года [3, 152-153]. М. Маркс пишет о спорах между «западниками» и «славянофилами», рассказывает об интересе студенческой молодежи к белорусскому народному творчеству.

Наблюдения М.О.Маркса важны для фольклористов, литературоведов и лингвистов не только тем, что мемуарист предоставил довольно богатый фактический материал, но и тем, что значительная часть примеров записана на белорусском языке латинской графикой.

ЛИТЕРАТУРА

1. Маркс, М. Записки старика / М. Маркс // Віцебскі сшытак. 1997. – №3. – С. 137-147.
2. Lud. – Tom XII. – Rok 1906. – Str. 183-197.
3. Lud. – Tom XXI. – Rok 1922. – Str. 136-153.

НАМІНАЦЫІ АРНІТАФАЎНЫ СУФІКСАЛЬНАГА ЎТВАРЭННЯ Ў ГАВОРКАХ ВІЦЕБШЧЫНЫ

Т.А. Грачыха
Віцебск, ВДУ

Даследаванне прадметна-тэматычных груп дыялектнай лексікі – актуальная задача беларускага мовазнаўства. Назвы арнітафаўны складаюць значную частку заалагічнай лексікі. Моўны аналіз найменняў птушак дазваляе ўбачыць багацце слоўнікавага складу дыялектнай мовы і адлюстроўвае словаўтваральныя асаблівасці гаворак Віцебшчыны, якія з’яўляюцца састаўной часткай паўночнаўсходняга дыялекту. Фактычным матэрыялам для даследавання паслужылі назвы птушак, зафіксаваныя ў дыялекталагічных атласах і слоўніках [1, 37 – 62; 2, 59, 64 – 69; 3].

Вялікую групу найменняў арнітафаўны ў гаворках Віцебшчыны складаюць простыя намінацыі, утвораныя суфіксальным спосабам ад розных часцін мовы. Сярод суфіксальных утварэнняў вылучаны мадэлі, фарманты якіх характарызуюцца наяўнасцю агульнага суфіксальнага элемента. Так, наяўнасць агульнага суфіксальнага элемента -к- дазваляе аб’яднаць у адну групу мадэлі з суфіксамі -к-, -аўк-(-оўк-, -ёўк-), -анк-(-янк-), -інк-(-ынк-), -ік-(-ык-), -нік-, -атк-(-ятк-) і некаторымі іншымі. Асобныя групы складаюць мадэлі, фарманты якіх маюць агульныя суфіксальныя элементы -н-, -ц-, -х-, -р- і інш. Гэта дазваляе паказаць прадуктыўнасць словаўтваральных сродкаў і суадносіны іх у гаворках Віцебшчыны і ў літаратурнай мове.

Пры дапамозе суфікса -к- утвараюцца назвы птушак, выражаныя назоўнікамі жаночага роду ад асноў назоўнікаў, дзеясловаў, прыметнікаў і гукаперайманняў: *пліска, галка, каўка ‘галка’, бабка ‘чайка’, качка, вутка ‘качка’, перапёлка, сіўка ‘ржанка’, козка ‘бакас’, курка ‘курыца’, пырка ‘кураня’, вуцька ‘качаня’, кукулка ‘зязюля’, жаўнарка ‘жаваранак’* і інш. Дадзены суфікс дапамагае ствараць памяншальна-ласкавыя значэнне арніталагічных найменняў, выражаных як назоўнікамі жаночага роду (*пылька, козка, курка, бабка* і інш.), так і мужчынскага (*салавейка, верабейка, сялязенька* і інш.). Пры дапамозе суфікса -к- адбываецца размежаванне намінацый паводле прыналежнасці да пэўнага полу: *вуцяк (вутак) – вутка, качар (качур) – качка, індык – індычка*.

Суфікс -аўк-(-алк-) выяўлены ў наступных найменнях птушак: *ластаўка, сюркаўка ‘берасцянка’, тукаўка ‘удод’, туркаўка ‘дзікі голуб’, крахаўка ‘качка’, богаўка (бохаўка, бухаўка, букаўка, бугаўка) ‘пліска’, кнігаўка (кнігікаўка, кігікаўка), пігаўка (пігалка) ‘кнігаўка’*.

Пры дапамозе суфікса -ок- (-ёк-) у асноўным утвораны адназоўнікавыя намінацыі птушак з памяншальна-ласкавым значэннем: *каралёк, галубок, пяток ‘певень’, аралок ‘пугач’, аралок ‘сокал’, дудок ‘бакас’, гранок ‘стрыж’, гранок ‘ластаўка’, сінючок ‘сініца’* і інш.

Суфіксальны фармант -ан/к-(-ян/к-) у гаворках Віцебшчыны непрадуктыўны, сустракаецца ў такіх адназоўнікавых утварэннях жаночага роду, як *берасцянка, жаўранка, жаваранка ‘жаваранак’*.

Суфіксальны фармант -ат/к- таксама выкарыстоўваецца для ўтварэння намінацый птушак, выражаных назоўнікамі жаночага роду ад асноў прыметнікаў: *чубатка, вушатка, вушлатка, хахлатка* (так называюць курыцу паводле знешніх адзнак), *старнатка ‘пліска’*.

Непрадуктыўным з’яўляецца суфікс -ачк-(-ечк-). Ужыванне яго ў назве *ластачка* можна растлумачыць уплывам рускай мовы. Ён можа выкарыстоўвацца для надання намінацыям памяншальна-ласкавага значэння: *гусачка ‘гусь’, кукулечка ‘зязюля’*.

Не пашыраны ў гаворках Віцебшчыны суфікс -ушк-(-юшк-): *берагавушка ‘ластаўка’, нясушка, квактушка ‘курыца’, індзюшка*.

Рэдкім з’яўляецца суфікс -ік- (-ык-): *кулік, чыжык, жаўранік*.

Адзначаны ў адзінкавых найменнях птушак суфікс -юк-: адпрыметнікавае ўтварэнне *сінюк ‘сініца’*, аддзеяслоўнае – *пісклюк ‘кураня’*. Пры дапамозе суфікса -ук- утворана намінацыя *цецярук* (параўн. назоўнік жаночага роду *цяцера*).

Спецыфічнай асаблівасцю паўночна-ўсходняга дыялекту бела-рускай мовы з’яўляецца шырокае ўжыванне ў гаворках рускага суфікса -онак- (-ёнак-) для ўтварэння найменняў маладых істот жывёльнага свету. Дадзены суфікс прадуктыўны і ў назвах арнітафаўны: *буцянёнак ‘бусяня’, грачанёнак ‘грачаня’, гусёнак, гусянёнак ‘гусяня’, індзючонок, індычанёнак, індзюшанёнак ‘індычаня’, вуцянёнак,*

вуцёнак 'качаня', куранёнак, куронок, цыплёнак, цыплянёнак, цывянёнак, пісклянёнак, пісклёнак, пылёнак, пылянёнак 'кураня'. Выкарыстоўваецца суфікс -онак- і для абазначэння жаваранка: жаўронак, скаўронак.

Суфіксальны элемент -ц- прысутнічае ў назвах птушак з блізкімі словаўтваральнымі мадэлямі -ец-(-эц-) і -іц(а), -ыц(а). У гаворках Віцебшчыны адзначаны адпрыметнікавыя і аддзеяслоўныя ўтварэнні намінацый арнітафаўны, выражаныя назоўнікамі мужчынскага роду: рабец 'рабчык', глушэц 'глушэц', сявец 'ржанка', скварэц 'шпак'. Адзінкавым гукапераймальным утварэннем з'яўляецца найменне пілінец 'кнігаўка'. Пры дапамозе суфіксальнага фарманта -іц(а), -ыц(а) утвараюцца адсубстантыўныя назоўнікі жаночага роду: арліца, плісіца 'пліска', гусеніца 'гусь', курыца, цыплятніца, дзяцінніца 'курыца, якая выседжвае ці водзіць куранят'.

Намінацыі птушак з суфіксальным элементам -н- у гаворках Віцебшчыны нешматлікія. Дадзены элемент прадстаўлены ў суфіксах -ін-(-ын-), -ан-(-ян-), -ун-, -аў/н-. З іх дапамогай утвораны такія найменні, як гусіна, гусыня 'гусь', бацяня, буцяня 'бусел', груган 'крумкач', каплун 'певень', шворкун 'бераціянка', кракаўня 'дзікая качка-крыжанка'.

Суфіксальны элемент -х- выяўлены ў фарманце -ух- пры ўтварэнні назоўнікаў мужчынскага роду: пяхух 'певень', смяцох 'аўсянка', а таксама ў фармантах -ух(а), -іх(а) пры ўтварэнні намінацый курыцы, якая выседжвае або водзіць куранят: квактуха, дзетуа, дзяцінуа, сядуха, клуха, дзяціа.

Суфіксальны элемент -л- сустракаецца ў адзінкавых гукапераймальных назвах птушак Віцебшчыны: кукуля, кукула 'зязюля', свіргуль 'стрыж'.

Суфіксальны элемент -ч- прадстаўлены ў гукапераймальных найменнях арнітафаўны з суфіксам -ач-: крумкач, грумкач, грумгач 'крумкач', дзяргач 'дзяркач', а таксама ў адназоўнікавым утварэнні мужчынскага роду курач 'певень-гермафрыт'.

Суфіксальны элемент -р- адзначаны ў адзінкавых намінацыях, утвораных з дапамогай суфіксаў -ар-, -ур-: гагара, качар, качур, кавур, каур 'чомга' і 'каня'.

Непрадуктыўнымі ў гаворках паўночнага рэгіёна Беларусі з'яўляюцца такія словаўтваральныя формы, як -чык-, -іт-, -іт/в-: карагольчык 'сокал', сейбіт 'бакас', рыбітва 'чайка'.

Такім чынам, утварэнне арніталагічных найменняў у гаворках Віцебшчыны адбываецца па агульных лексічных законах. Суфіксальны спосаб з'яўляецца самым прадуктыўным спосабам утварэння простых дыялектных назваў птушак. У гаворках пашыраны адназоўнікавыя, адпрыметнікавыя, аддзеяслоўныя і гукапераймальныя ўтварэнні. Найбольш распаўсюджанымі пры ўтварэнні найменняў арнітафаўны з'яўляюцца словаўтваральныя формы з суфіксальным элементам -к-.

ЛІТАРАТУРА

1. Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік / склад. В.Д. Астрэйка і інш.; рэд. Л.П. Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск: Беларуская навука, 1999. – 239 с.
2. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. / НАН Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа; пад рэд. Ю.Ф. Мацкевіч. – Мінск: Беларускі рэспубліканскі фонд фундаментальных даследаванняў Міністэрства фінансаў Рэспублікі Беларусь, 1993 – 1998. – Т.1. – 1993.
3. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977 – 1986.